

ב "מצוה דרבים"

בבבלי ברכות (מז ע"ב) אמרו:

מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה... והיכי עביד הכי, והאמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר "לעולם בהם תעבודו" (ויקרא כה, מז)! לדבר מצוה שאני. מצוה הבאה בעבירה היא! מצוה דרבים שאני.⁴³

אמור מעתה, אף שככלל לא יעשה אדם מעשה עבירה כדי לזכות את חברו במצווה, "מצוה דרבים"⁴⁴ יוצרת החרגה.⁴⁵

מנהג הפקר והרי היא מכשול לחוטאים, כופין את רבה ומשחררה כדי שתנשא ויסור המכשול, וכן כל כיוצא בזה". ודייק רבי חיים בן עטר בספרו ראשון לציון (ברכות מז ע"א ד"ה גמרא כל המשחרר עבדו) כי "מדבריו משמע דהגם דלא הוי מצוה של רבים אלא כל דהוי שחרורו לדבר מצוה", די בכך להתיר. כלומר, לרמב"ם, "מצוה דרבים" אינה שיקול משמעותי לעניין זה. לעומת זאת, ראה רשימות שיעורים (לרי"ד סולובייצ'ק) ברכות מז ע"ב: "ועוד י"ל דאין כוונת הגמ' לומר דמשום מצוה דרבים שאני דחינן לאיסור עשה דלעולם בהם תעבודו, אלא דבמקום מצוה דרבים לא חל כלל האיסור לשחרר עבדים. וכן משמע מלשון הרמב"ם (פ"ט מהל' עבדים ה"ו)... וממה

43. השווה בבלי, גטין לח ע"ב: "מעשה בר' אליעזר... ושחרר עבדו... מצוה שאני", ללא אזכור "דרבים". ור' מש"כ בספר חדושי מהרי"ו על שו"ע או"ח (בקו"א והשמטות לסי' צ), הוב"ד בקובץ דף על הדף לתענית ח ע"א.

44. רש"י (שם): "להוציא רבים ידי חובתם בקדושה".

45. דעת הרמב"ם בנידון מעט עמומה. בהלכות עבדים פ"ט ה"ו כתב הרמב"ם: "...אסור לאדם לשחרר עבד כנעני, וכל המשחרר עובר בעשה... ומותר לשחררו לדבר מצוה אפילו למצוה של דבריהם, כגון שלא היו עשרה בבית הכנסת, הרי זה משחרר עבדו ומשלים בו המנין וכן כל כיוצא בזה, וכן שפחה שנוהגין בה העם

א. "חטא כדי שיזכה חברך"

הרקע לכך שככלל לא יעשה אדם עבירה לשם זיכוי של חברו במצווה, או לשם מניעת חברו מעבירה, הוא סוגיית שבת (ד ע"א) שם שאל רב ביבי בר אביי: "הדביק פת בתנור, התירו לו לרדותה קודם שיבוא לידי חיוב חטאת, או לא התירו?", ואחר ליבון מקרה השאלה הבהירו באחת ההעמדות שמדובר במקרה שבו אדם אחד הדביק את הפת, והשאלה מוסבת על זולתו: האם ירדה את הפת וכך יעבור אמנם על עבירה דרבנן אך ימנע את עבירת הדאורייתא של מדביק הפת, או שמא לא נאמר לו לעבור ולו גם עבירה קלה יותר - דרבנן, כדי להציל את חברו מעבירה חמורה יותר - דאורייתא? בהקשר זה ניסח רב ששת את העיקרון: "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך?". נמצאת למד אם כן שככלל, אין אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך, אך בד בבד, כפרט, הוחרגה "מצוה דרבים".⁴⁶

סוגייה מקבילה נמצאת בבבלי גטין (לח ע"א-ע"ב):

...אמר ר' יצחק, מעשה באשה אחת שחציה שפחה וחציה בת חורין, וכפו את רבה ועשאה בת חורין. ואמר רב נחמן בר יצחק מנהג

קלילא לא ליעבד". וביארו התוספות (שם ד"ה ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה, וכן התוספות בשבת ד ע"א ד"ה וכי אומרים), שיש להבחין בין מקרה שבו החבר עצמו מעורב בעבירה - או בחשש שתיעשה עבירה - כבעירובין, לעומת נידון דגן בשבת, שלחבר עצמו אין כל שייכות ושום מעורבות עם העבירה. ועוד הבחינו התוספות בין מצב שבו המעשה עצמו כבר הושלם: הפת הודבקה ומכאן ואילך היא נאפית מאליה, ובין מצב שהאיסור עדיין לא נעשה וניתן למונעו לחלוטין. ועוד הבחינו בין מצב שבו החוטא עשה מעשהו בפשיעה ובין מצב שעשה מעשהו בשגגה.

שכתב הרמב"ם 'זמותר לשחררו לדבר מצוה וכו', משמע דלא חל האיסור לשחרר עבדו במקום מצוה דרבים, ואין ההיתר חל מדין דחייה, אלא דליכא איסור כלל, כי האיסור לשחרר עבדו חל בשיחרור דעלמא אך לשם מצוה מותר לשחררו". ועיין בלחם משנה על הרמב"ם שם; שו"ת כתב סופר או"ח סי' עג; ובספר כרם היה לידידי - ספר זכרון לרב ידידיה כהן, ירושלים תשנ"ב, עמ' 77-93.

46. חריגה נוספת, ראה עירובין לב ע"ב: "רבי סבר, ניחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה", זאת שלא כדעת רשב"ג שסבר כי "ניחא ליה לחבר דליעבד עם הארץ איסורא רבה ואיהו אפילו איסורא

הפקר נהגו בה... גופא, אמר רב יהודה אמר שמואל, כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר "לעולם בהם תעבודו". מיתבי, מעשה בר' אליעזר שנכנס בבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה! מצוה שאני.

ביארו התוספות (שבת שם) כי "משום שהיתה מחזרת וממציאה עצמה לזנות ודומי' לאנוסין, והוי נמי כמצוה דרבים", וזה הדבר שהביא להחרגה.⁴⁷ טעמה של החרגת "מצוה דרבים" התפרש על-ידי הרא"ש על-אתר (ברכות פ"ז ס"ו כ):⁴⁸ "דאלים עשה דרבים,⁴⁹ דכתיב 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', דהיינו עשה דמקדשין את השם בעשרה⁵⁰ ברבים".⁵¹

דיחיד, זה האבל שהוא יחידי אבל. ועוד אבילות דאורייתא יום אחד, ועשה דיחיד, דאבילות יום אחד, ועשה דרבים, שבעת ימים דחג. ויש מפרשים אתי עשה דיחיד, 'אבל יחיד עשי לך', והוא דחוק. פירוש אחר אתי עשה דיחיד דרבנן שהן יחידין [והיינו כדאייתא בתענית (י' ע"א) במשנה התחילו היחידיים מתעניין, ומפרש בגמ' מאן יחידיים אמר רב הונא רבנן] לגבי ושמחת בחגך; וראה להלן; ולהלן הערות 507, 509-507.

50. עם זאת - כפי שנראה להלן - גדר "עשה דרבים" על השלכותיו, אינו מצטמצם אך ורק לנושאים הלכתיים המזיקים "עדה", "מנין" וכדו'; היינו "יחידה" של רבים, שעליה נאמר "ונקדשתי". לא כן, אלא גם קיבוץ יחידיים תוך השארת כל אחד לעצמו כפרט, גם הוא מוגדר "מצוה דרבים", כפי שהדבר בא לידי ביטוי בדוגמאות רבות שלהלן. אך השווה ר"ה יז ע"ב, בנוגע ליורדי הים: "הני נמי כיחידיים דמו"; וראה מאמרי "תשובת היחיד, תשובת הרבים ותשובת הציבור", בספרי שלמי שמחה, סימן נג, ושם עמ' 535-538.

51. וראה הגהות ברוך טעם, בהערות על

47. בתוספות עירובין שם, פיצלו זאת לשני טעמים: א. "לא דמי פריצות דידהו למדביק פת בתנור, שאותו לא היה אנוס כלל, אבל שפחה האסורה לעבדים ולבני חורין והיא להוטה אחר זנות אי אפשר שלא תכשיל בני אדם ודמו לאונסין"; ב. "ועוד, דהוה ליה כמצוה דרבים, כדמשני גבי ר' אליעזר ששיחרר עבדו להשלימו לעשרה מצוה דרבים שאני"; וכן הוא בחידושי הר"ן שם. אך ראה מהר"ם לובלין, שבת ד ע"א ד"ה בא"ד וגבי חציה שפחה, שגם את דעת התוספות בשבת הנ"ל ביאר כמכוונים לשתי העמדות; וראה רבי חיים בן עטר, ראשון לציון, ברכות מז ע"א ד"ה ותדע דהר"ן ז"ל. 48. וכן הוא בתוספות הרא"ש ברכות שם; וראה גם רא"ש מ"ק פ"ג ס"ג; וראה כבר בילקוט שמעוני פרשת אמור, רמז תרכו: "מצוה דרבים שאני, דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל".

49. להגדרת "עשה דרבים" לעומת "עשה דיחיד", ראה מש"כ רבי שלמה בן היתום בפירושו למסכת משקין (מועד קטן) יד ע"ב: "אתי עשה דרבים... ושמחת בחגך שהיא שמחה לכל ישראל דהיינו רבים, ודחי עשה

אשר לשאלת ההיקף⁵² - אם היתר זה אמור גם כאשר נעשית עבירה דאורייתא בעבור קיומה של מצווה דרבנן, נחלקו בדבר ראשונים. מהם⁵³ שסברו שאכן כן, בכוחה של "מצוה דרבים" להתיר אפילו עבירה על מצווה דאורייתא ואפילו אם מדובר בקיומה של מצווה דרבנן כגון

למצווה דאורייתא, אך לא ביחס למצווה דרבנן. וראה רשימות שיעורים (לרי"ד סולובייצ'יק) ברכות מז ע"ב: "ולפי" יש ליישב את קושיית התוס' (ד"ה מצוה דרבים) שהקשו על שיטת הבה"ג... ולפי דברינו "ל דאין להוכיח מסוגיין דתפילה דרבנן דוחה איסור דאורייתא של המשחרר עבדו, דמסקינן בסוגיין דאין במעשה דר"א פסול מצוה הבאה בעבירה משום שיוצא חובת התפלה ע"י דין תפילת הציבור, ובתפילת הציבור אין פסול דמצוה הבאה בעבירה חל משום דהציבור לא קא עביד העבירה, דלציבור אין איסור של המשחרר עבדו. ועוד "ל דאין כוונת הגמ' לומר דמשום מצוה דרבים שאני דחינן לאיסור עשה דלעולם בהם תעבודו, אלא דבמקום מצוה דרבים לא חל כלל האיסור לשחרר עבדים. וכן משמע מלשון הרמב"ם (פ"ט מהל' עבדים ה"ו)... דליכא איסור כלל, כי האיסור לשחרר עבדו חל בשיחורור דעלמא אך לשם מצוה מותר לשחררו. ואין להוכיח מסוגיין דמצוה דרבנן דוחה איסור דאורייתא, ומיושבת קושיית התוס'".

וראה שו"ת רבי עקיבא איגר, מהדורא קמא סימן יג, שתמה על הרא"ש, ולדידו חמורה שבות דרבנן ממצוות עשה: "דוקא שחרור דהוי רק עשה" נדחה, "אבל בשבות דרבנן העמידו דבריהם כאילו מלאכה דאורייתא דיש בו עשה ול"ת וגם כרת, "ל דזהו לא נדחה מפני זיכוי הרבים"; וכן ראה אור שמח

טורי אבן חגיגה ב ע"ב אות יח: "...מצוה דרבים שאני, כלומר שמרויח האדון שתחת קיום מצות דלעולם בהם תעבודו שהיא מצוה דיחיד, זוכה בשחרורו לעשות מצוה דרבים, וכיון שיש לו להאדון המשחרר הנאה בתוספת מצוה, הוה כמשחרר את העבד להנאת עצמו וליכא עבירה דלא תחנם". וראה קרבן נתנאל גטין פ"ד ס"י בדעת הרמב"ן: "...שלא אמרה תורה לעולם בהם תעבודו אלא משום שלא יתן להם מתנת חנם כענין שכתוב בעובדי כוכבים לא תחנם. וכיון דאיכא מצוה, לאו משום חנינה דידיהו קא עביד אלא לצורך עצמו, והוי כאילו העבד נותן דמי עצמו", והביא מהר"ן וכן מהרשב"א לדחות אמירה זו.

52. שאלה נוספת בהגדרת "עשה דרבים" נידונה באריכות בטורי אבן, ראש השנה לב ע"ב ד"ה מ"ט שופר: האם "אלים עשה דרבים למידחי לאו... אף על גב דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה". לדוגמה, שחרור העבד להשלמת מניין אינו נעשה בו-בזמן עם קריאת התורה הזקוקה למניין אלא קודם לה פרק זמן מסוים. וראה חתם סופר, גטין לח ע"ב ד"ה מצוה שאני; שו"ת כתב סופר או"ח סי' עג; שו"ת חוות יאיר סי' קטו.

53. תוספות, ברכות שם ד"ה מצוה דרבים; רא"ש שם פ"ז סי' כ ועוד. בכך יוצאים ראשונים אלה חוצץ נגד בה"ג, שמדבריו עולה שהדבר אמור רק ביחס

תפילה, קריאה בתורה (שגרתית של שבת, מועד, שני וחמישי וכו'), לא של פרשת זכור), יום טוב שני וכיו"ב. ואולם מהם⁵⁴ שחלקו וביארו אחרת את הסוגייה ואת הסתירות התלמודיות, לפי שלא עלה על דעתם שתותר עבירה על דאורייתא לשם קיום מצווה דרבנן.

ג. "מצוה דרבים" - "מצוה רבה"

התוספות⁵⁵ ציינו הן את "מצוה דרבים" והן את "מצוה רבה" כגורמי

שבת באיסורי דאורייתא משום ספק מצוה דרבים - ולא שמענו מעולם דבר זה".
54. ראה חידושי הרמב"ן, גטין לח ע"ב ד"ה הא דאמרין מצוה שאני: "תמהני וכי מפני מצוה להתפלל בציבור דחו עשה שבתורה", והשיב בדרך שהשיב, עיי"ש. עם זאת, ביישובו השני קיבל את ההנחה שע" ליה תמה: "אין הכי נמי דאתיא האי מצוה ודוחה עשה שבתורה, שכיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כועס". וראה קרבן נתנאל גטין פ"ד ס"י בהערותו על יישוב הרמב"ן. וראה טורי אבן, חגיגה ב ע"ב ד"ה ומ"מ אני תמה, כמו גם טורי אבן, מגילה, קונטרס אחרון, ג ע"ב אות יב.

55. ראה בתוספות, עירובין לב ע"ב ד"ה ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה: "...הכא שאני שהוא גורם לו לעבור... ואומר ר"י שיש לחלק בההיא דהדביק לפי שפשע שהדביק סמוך לחשיכה, ואף על גב דהוי שוגג איבעי ליה לאסוקי אדעתיה, אבל בהנך דלא פשע מידי שרי... והא דשרי בחציה שפחה וחציה בת חורין לשחררה כשנהגו בה מנהג הפקר... היא להוטה אחר זנות אי אפשר שלא תכשיל בני אדם ודמו לאונסין, ועוד דהוה ליה כמצוה דרבים... מצוה דרבים

הלכות שבת פ"ו ה"ט: "...ברור שאין להתיר משום מצוה דרבים שבות דשבת..."; ועי' בחידושי חתם סופר, סוכה מב ע"א ד"ה ע"ד קו' פר"מ.

וראה תפארת יעקב, גטין לח ע"ב ד"ה לכן נראה לי: "נראה לי ברור דהך עובר בעשה, אין הכוונה כמו עשה דעלמא כמי שעובר על מצות סוכה ותפילין וכדומה, דפשיטא דבכה"ג לא מהני שום מצוה ואפילו מצוה דרבים, רק עבירת עשה דהכא הכוונה כהך דפרק התכלת דמלאכא אשכחי' לר' קטינא דמיכסי' סדינא ואמר לי' ענשיתי אעשה, ומסיק התם דהכוונה טצדקי למיפטר נפשי' מציצית, אלמא דכה"ג שהוא עושה דבר דמיפטר נפשי' ממצות עשה במה שהי' מחויב בה, דאילו התם מעולם לא נתחייב רק שעשאה באופן שיפטר, אבל כאן כיון שיש לו עבד שיכול לקיים עשה והוא משחררו ונפטר מעשה עובר בעשה, אבל פשיטא שאין בזה איסור עבירת עשה דאורייתא דעלמא". וראה תשובה מהרב רפאל שפירא לרב חיים ברלין, מודפסת בספר מרומי שדה - מכתבים ותשובות, תשובה ג, אשר דן בשאלה אם די גם בספק מצווה דרבים כדי להתיר איסור, וחלק שם על רי"א מקאוונא שסבר כי "מותר לחלל

החרגה, שבהם כן נאמר לאדם חטא כדי שיזכה חברך.⁵⁶ לא זו אף זו, גם מצב שבו החוטא עצמו היה זה שהוביל - ולו גם בעקיפין - למעשה העבירה, גם ביחס לכך ייאמר "חטא כדי שיזכה חברך" כאשר מדובר ב"מצוה דרבים" או "מצוה רבה". לעומת זאת, התוספות קבעו שההיתר אינו אמור אלא רק במצב שבו החוטא הראשון לא עשה זאת ב"פשיעה",⁵⁷ שכן אם אכן הדבר נעשה בפשיעה מצידו, לא נאמר לזולתו לחטוא, ולו גם חטא קל, להצלתו מעבירה, וזאת גם כאשר מדובר בעבירה חמורה. כך התוספות, ואולם מכלל עולה שהרמב"ן⁵⁸ אינו סבור כתוספות,

על "עשה דהשלמה" (פסחים נט ע"א), כמו גם חיתוך כוהן בשבת בשינוי את יבלת חברו (ערובין קג ע"ב) - ראה תוספות, שבת ד ע"א ד"ה וכי אומרים, ועיי"ש בתוספות הרא"ש, שבת שם ד"ה וכי אומרים; אך ראה טורי אבן, ראש השנה שם ד"ה מיהו, שהאריך להוכיח שמסוגיות רבות עולה שלא כתוספות, ומהן עולה "דקרבן ציבור אינו דוחה לעשה דהשלמה". וראה תוספות, ראש השנה שם ד"ה ונתקלקלו הלויים בשיר: "אתי עשה דרבים - היינו קרבן מוסף - ודחי עשה דהשלמה", וכן בחידושי הרשב"א ובחידושי הר"ן שם ד"ה ונתקלקלו הלויים בשיר. יצוין כי מדברי שער הציון סי' שו ס"ק מו, עולה שהוא הבחין בין שני ביאורי התוספות: "... מסתברא דבאיסור דרבנן יש לסמוך אחד תירוצא בתוספות, דלמצוה רבה יש להקל אפילו כשפשעה תחילה... וכן הסכים האליה רבה, והביאו גם הפרי מגדים".

58. חידושי הרמב"ן הנ"ל, גטין לח ע"ב ד"ה הא דאמרינן מצוה שאני: "הא דאמרינן מצוה שאני, תמהני וכי מפני מצוה להתפלל בציבור דחו עשה שבתורה. ואפשר שלא אמרה תורה לעולם בהם תעבודו אלא משום

שאני". על זה הוסיפו התוספות, שבת ד ע"א ד"ה וכי אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה חברך את "מצוה רבה": "... שאני פריה ורביה דמצוה רבה היא... כדמשני התם... מצוה דרבים שאני". וראה גם תוספות, ברכות מז ע"ב ד"ה מצוה דרבים שאני, בהשגתם על בה"ג, שהדבר אמור גם בעבור מצווה דרבנן. וראה גם תוספות, פסחים פח ע"ב ד"ה כופין; תוספות, חגיגה ב ע"ב ד"ה כופין; תוספות, בבא בתרא יג ע"א ד"ה כופין את רבו; תוספות, גטין לח ע"א ד"ה כל המשחרר עבדו עובר בעשה. ועיין רשב"א, שבת ד ע"א ד"ה הא דאמרינן, שמצווה דרבים היא מצווה גדולה.

56. אך לא ציינו התוספות שבשחרור העבד להשלמת מניין תהיה למשחרר עצמו תועלת של קיום מצווה, הגם שלכאורה נימוק זה של תועלת עצמית עדיף על היות הנושא "מצוה דרבים". וראה מה שדייק מזה פרופ' זאב לב, בספרו מערכי לב, ירושלים תשנ"ו, עמ' קצח. ועי' בקהילות יעקב, ברכות סי' כז אות ו.

57. כך מוסבר היתר הקרבת הכוהנים את קרבנו של מחוסר כיפורים, תוך שהם עוברים

ב: "מצוה דרבים"

ולדידו כלל זה של "אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך" הוא כלל מוחלט ותמידי. לכן, לדידו, אף פעם אין אומרים לאדם חטא לזיכוי של חברך. מהרשב"א,⁵⁹ לעומת זאת, עולה דעה ממצעת: מחד גיסא, נטה לרמב"ן וצמצם את שיטת התוספות, תוך שהוא אינו מקבל את "מצוה רבה" כעילה להיתר אמירת "חטא". מאידך גיסא, לא זו בלבד שנטה לשיטת התוספות באמירה שבמקרה של "מצוה דרבים" יאמרו לו "חטא", אלא שהגדיל לעשות עוד יותר מהם, והכריע שבמקרה כזה יאמרו "חטא" אפילו כאשר העבירה נעשתה בפשיעה.⁶⁰

דעת הרשב"א באה לידי ביטוי גם בתשובתו (שו"ת הרשב"א ח"ז סי' רסז):

נשאל, באשה שהוציאה מביתה בשבת בחזקה על ידי ישראל משומד להוציאה מכלל ישראל, אם מותר לשלוח בעד אביה שהוא בעיר אחרת בשבת ואפילו חוץ לשלוש פרסאות למאן דסבירא ליה דתחום שלש פרסאות דאורייתא, ואפילו להביא בידו חותם מצד המלכות, מי הוי כספק נפשות ולהקל או לא.

והשיב שהדבר צריך תלמוד, ומכל מקום כך דעתי נוטה שאסור, לפי שאין דוחין את השבת על הצלה מן העבירות, שאין אומרים לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חברך, ואפי' איסורא זוטא לא שרי כדי להציל את חברו מאיסורא רבה כדמוכח בפ"ק דשבת (ד' ע"א)

מג"א סי' צ סק"ל, וכן טו"א חגיגה ב ע"ב סוד"ה ומ"מ, על הרמב"ן; להצעות יישובה, ראה ר"י פערלא על ספה"מ לרס"ג סוף מ"ע לא-לב, אגרות משה, או"ח ח"א סי' קפח, דגל ראובן ח"א סי' ז.

59. חידושי הרשב"א לסוגיות גטין ושבת הנ"ל, וראה עוד להלן משו"ת הרשב"א.

60. סקירה ממצה ומסכמת, ראה עמוד הימיני, סימן יא אות ב ולהלן. ראה גם זאב לב, מערכי לב, ירושלים תשנ"ו, פרק חמישי, נספח יא, עמ' קצה-רא.

שלא ליתן להם מתנות חינם כענין דכתיב בגוים לא תחנם, אבל כשהוא משחררו מפני שנותן דמי עצמו או משום מצוה וצורך הרב, דליכא חנינה, מותר. וי"ל נמי, אין הכי נמי דאתיא האי מצוה ודוחה עשה שבתורה, שכיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כועס; וראה חידושי הרשב"א, גטין שם ד"ה הא דאמרין מצוה שאני, וכן חידושי הרשב"א שבת ד ע"א; והשווה תשובתו שלהלן בנוגע להצלת בת העומדת להמיר את דתה. וראה הערת

בבעיא דהדביק פת בתנור התירו לו לרדותה קודם שיבוא לידי חיוב חטאת או לא וכו'... וכי אומרין לו לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חברך, וההיא דניחא ליה למעבד חברו איסורא זוטא ולא ליעבד איסורא רבה עם הארץ - על ידו קאמר...

הכריע אם כן הרשב"א שאפילו מקרה כה חמור של חשש שמד והעברה על הדת, עבירה שלא רק שהיא מן הג' היותר חמורות אלא שהיא גם עלולה להשליך על פרק זמן ארוך של חיים שלמים, ובכל זאת הכריע הרשב"א ש"אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך" ולא תחולל שבת להצלתה. הכרעה זו תואמת את שיטתו, שכן גם אם מדובר ב"מצוה רבה" בהצלת אותה אשה, אך אין מדובר ב"מצוה דרבים", ולכן תקף הכלל שאין אומרים לאדם - ואפילו יהא זה אביה - לחטוא לשם הצלתה. הב"י (או"ח סי' שו) האריך להבהיר שאמנם זו דעת הרשב"א, אך התוספות הנ"ל ודאי חולקים עליו. לדידם יחללו שבת להצלתה:

השתא אם לתירוצא דמצוה רבה, הדבר ברור שאין לך מצוה רבה מלהצילה שלא יפחידוה עד שתשתמד; ואם לתירוצא דמחלק בין פשע ללא פשע, הכא נמי לא פשעה. והילכך לחלל עליה את השבת לפקח עליה שרי ומצוה נמי איכא, ואי לא בעי למיעבד כייפינן ליה... ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה נראה דשפיר דמי, דלגבי שלא תשתמד ותעבור כל ימיה חילול שבת אמרינן איסורא זוטא הוי.

וכך פסק מרן הלכה למעשה (שו"ע או"ח סי' שו סעי' יד):

מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה; ויוצא אפילו חוץ לשלש פרסאות ואי לא בעי, כייפינן ליה (וע"ל סי' שכ"ח סעיף י').⁶¹

משמע, הכרעת מרן כתוספות, וכך גם דעת הרמ"א. דא עקא, פסיקה שונה - דווקא כרשב"א - עולה לכאורה מהכרעה אחרת של הרמ"א (שם

סי' שכח סעיף י שאליו נעשתה הפניה מפורשת בסי' שו!):

61. וראה מגן אברהם, או"ח סי' שו ס"ק על הרשב"א. כט המבהיר ש"כל הפוסקים חולקין עליו" -

ב: "מצוה דרבים"

...מי שרוצים לאנסו שיעבור עבירה גדולה, אין מחללין עליו
השבת כדי להצילו⁶² (עיין לעיל סי' ש"ו) (ב"י בשם הרשב"א).

וכבר שיברו נושאי-כלי הטור והשו"ע על אתר את קולמוסיהם ביישוב
הסתירה.

הלכה למעשה הכריעו ראשונים, אחרונים ופוסקים רבים, שגם אם ככלל
"אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך", ישנם לא מעט חריגים שבהם
כן נאמר לאדם "חטא", ובראשם:⁶³ "מצוה דרבים" ו"מצוה רבה".⁶⁴
בשל כך, גם פרשנים ופוסקים מאוחרים, ציינו לא מעט מקרים שבהם
הותר לאדם לחטוא, בשל היות המקרה המדובר בגדר "מצוה דרבים".
כך תיקון בית המקדש בכלל ובית קודש הקודשים בפרט,⁶⁵ וכך גם תיקון
בית כנסת;⁶⁶ הצלת רבים מישראל;⁶⁷ היתר פסי ביראות לצורך מצווה

שהקשה הכ"מ על זה... ר' יהודה בן בבא
מסר עצמו כדי לסמוך זקנים כדי שלא
תפסק הסמיכה, ומצוה דרבים שאני". וראה
עוד להלן פרק ה: הסתכנות בעבור "תלמוד
תורה דרבים" - מסירת נפש על מצווה זו.
65. פני יהושע, פסחים כה ע"ב ד"ה מכל
זה נראה.

66. רשימות שיעורים (לרי"ד
סולובייצ'יק) בבא קמא לו ע"ב: "בניית
בהכ"נ... מצות צבור היא ולא מצות יחיד.
דומה דינו לדין בניין המקדש שגם הוא
מצוה דרבים ולא של היחיד וכמו שיוצא
מדברי הרמב"ם (פרק ראשון מהל' מלכים
הל"א)..."; וראה לו גם ברשימות שיעורים,
שבועות לה ע"א, יבמות ו ע"ב.

67. תוספת יום הכיפורים, יומא פב ע"א
ד"ה וי"מ דלהכי, בנוגע ליעל וסיסרא,
בביאורם השני: "...וכי א"ל לאדם חטוא
בשביל שיזכה חברך", ויישוביו: א. "י"ל
דאה"נ דיעל עשתה טעות בזה, אלא דהיתה
שוגגת וסבורה דהותר לה ג"ע להציל את

62. אך ראה משנה ברורה סי' שכח ס"ק
לא: "אין מחללין וכו' - דאין אומרים לו
לאדם חטא בשביל שיזכה חברך, אך אם
הכפיה היה באחד מג' עבירות ע"ג וג"ע
וש"ד, והוא משער שהנאנס ימסור עצמו
למיתה בשביל זה, אפשר דצריך לחלל כדי
שלא יבוא לזה".

63. סיכומי דברים, ראה אנציקלופדיה
תלמודית, א, טורים תקעה-תקעה, ערך
"אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך".
וראה שם, כח, טור תעב ואילך, ערך "כל
ישראל ערבים זה לזה".

64. תחום נוסף המושפע מן העובדה
שמדובר ב"מצוה דרבים", הוא מסירת
הנפש. כך כתב הפרי חדש, הלכות יסודי
התורה פ"ה ה"ג, ביישבו את תמיהת הכס"מ
(שם ה"א) על העובדה שמצינו מסירת נפש
במקום שאינה נדרשת: לא שלוש עבירות
החמורות, לא שעת שמד ולא פרהסיא.
כך, לדוגמה, ר' יהודה בן בבא, שמסר את
נפשו על הסמיכה (סנהדרין יד ע"א): "ומה

דרבים; ⁶⁸ עונג שבת; ⁶⁹ שמחת הרגל ⁷⁰ ועוד. ⁷¹
 כלומר, "רבים" זה - שבמושג "מצוה דרבים" - אין משמעו בהכרח
 יחידים שהפכו ליחידה בעלת צביון אחיד ומשמעותי הלכתית, כגון
 למניין - לקדושה, לברכו, לקריאה בתורה וכדו'. גם מה שנעשה על ידי
 אישים רבים, או למען אישים רבים, גם הוא בכלל "מצוה דרבים". ⁷²

הכא (כלומר נשיאת כפיים) אף על גב דרבים
 נהנים בה שמתברכים, מ"מ אין מצווין
 עליה, ולכן אינה מוגדרת "מצוה דרבים";
 רבי יואל טייטלבוים מסאטמר, קובץ כרם
 שלמה, שנה כא ק' ח עמ' נה: שרפת פרה
 אדומה בחול המועד (רמב"ם, הלכות יום
 טוב פ"ז הי"א), אף שחייב אדם לטהר את
 עצמו ברגל וע"י ששורף את הפרה הוא
 עצמו נטמא, אלא ש"מבואר ברמב"ם ז"ל
 שם הטעם שמותר, בשביל שהוא צרכי
 רבים, ובמצוה דרבים מבואר בתוס' שבת
 דאומרים לאדם חטא בשביל מצוה דרבים...
 בזה שנטמא בשריפת הפרה שאינו אלא
 טומאת יום א', וקרבת החג יש להם
 תשלומין כל שבעה, ואינו מפסיד מאומה,
 משא"כ אותן הצריכין אפר פרה, אם לא יהי'
 להם אפר פרה עד אחר המועד, יעברו כל
 ימי חובת הרגל, באופן שיהי' מעוות שלא
 יוכל לתקן, ובכגון דא הוי איסורא זוטא כנגד
 איסורא רבא, וא"כ מכ"ש כשהוא גם לצורך
 רבים בוודאי מותר"; שו"ת שער אפרים סי'
 עב (דף מג ע"א); שו"ת באהלה של תורה
 ח"ה סי' ה, עמ' 78.

72. העמקה בליבון הגדרת "מצות רבים",
 ראה שו"ת אבני נזר, או"ח סי' תקלח אותיות
 ח-ט: "ומה שנראה לי בזה על פי דברי
 הש"ס מועד קטן (יד ע"ב) אבל אינו נוהג
 אבלותו ברגל, דאתי עשה דרבים ודחי עשה
 דיחיד. וצריך להבין, דזה מצינו בשחרר

ישראל". ב. "א"נ יש לומר דיעל לא עשתה
 טעות, דיש פעמים דא"ל לאדם חטוא כדי
 שיזכה חברך, היכא דהיא מצוה רבה או
 מצוה דרבים...".

68. ראה חידושי הריטב"א, עירובין כא
 ע"א ד"ה כיון דאיכא מתיבתא: "שמעינן
 מינה שלא לעולי רגלים בלבד התירו אלא
 אף לבני מתיבתא וכל לצורך מצוה דרבים".

69. דרכי תשובה, יו"ד סי' א' ס"ק קעב,
 משם כסא אליהו, וראה מה שדן בזה בשו"ת
 צבי תפארת סי' יג.

70. ראה הגהות מצפה איתן לסוכה י ע"ב.

71. המקנה, קידושין מא ע"ב ד"ה עוד
 נראה: "פסח הוי מצוה דרבים"; חידושי
 ברוך טעם, ראש השנה כח ע"א: "תקיעות
 דברי סופרים שבר"ה שהוה מצוה דרבים,
 שמוטל על כל יחיד לתקוע תקיעת שופר
 בר"ה בזמה"ז, זאת לעומת "תקיעות של
 תענית, דתקיעות אלו אינם בכלל מצוה
 דרבים, כי אינם ב"ב"ד של המקום
 שגוזרים התענית"; וראה שיירי קרבן,
 נזיר פ"ז ה"א ד"ה מהו שיטמא וד"ה וסבר
 מימר, מחלוקת בשאלה אם נשיאת כפיים
 של הכוהנים מוגדרת מצווה דרבים או רק
 הנאת הרבים: "נשיאת כפיים נמי מצוה
 דרבים היא", לפי שהרבים נהנים ממנה, או
 "לאו עשה דרבים היא", לפי שרק כאשר
 "רבי" זוכין במצוה, כי הא דר"א שחרר
 עבדו" נחשב הדבר מצווה דרבים, "אבל

ג. בעת החדשה

וכך הדבר גם בימינו אלה. בעת החדשה - אחר קום המדינה ובמידה מסוימת כחלק מהתמודדות פוסקי הלכה עם הליכי עיצוב אורחות הליכותיה של המדינה, נתן הרב שאול ישראלי את דעתו לסוגיית "אין אומרים וכו'", ובעיקר להחרגת "מצוה דרבים" ו"מצוה רבה". הוא עשה זאת כחלק מדיונו המסועף ב"הלכות קואליציה" (עמוד הימיני, סימן יא).⁷³ עיקרו של הנושא שנידון שם נסב סביב הצעה להחריג את העיר חיפה - כולל את שסמוך לה וכן את שצפונה ממנה - מחוק האוסר הפעלת תחבורה ציבורית בשבת. כלומר, החוק שהוצע גרס כי ככלל תיאסר הפעלת תחבורה ציבורית בשבת, תוך שבד בבד תותר הפעלת תחבורה ציבורית בשבת באזור הנ"ל שהוחרג. הלבטים ההלכתיים ברורים, כמובן: האם להקריב את המעט (חיפה וצפונה) לצורך הצלת הרוב? כאמור, הרב

עבדו והשלימו לעשרה שגורם מצוה לכל הציבור (גטין לח ע"ב), אבל הכא לא יבטל ממצות הרגל רק הוא, האבל לבד, ומה זה מצוה דרבים. ונראה מזה על פי המבואר בש"ס ר"ה (כט ע"א), דמשום כל ישראל ערבין זה בזה חשוב בר חיוב לענין שיוכל להוציא האחר אחר שיצא בעצמו. וכן לענין שיעבור בבל תוסיף, דחשיב זמנו, הואיל ואי מתרמי ציבורא אחרינא הדר תקע להו. ומכל מקום מי שאינו בר חיוב אינו מוציא. וצריך לומר דאינו בכלל ערבות אלא מי שמחוייב בעצמו. ועל כן יש לומר, דבמצות אבל אינו מחוייב אלא הוא האבל, אבל במצות שמחת יום טוב דוודאי כל ישראל מצווים עליו ושפיר חשוב עשה דרבים שמחת יום טוב. ומקרא מלא הוא (יהושע ז, יא) בעכנ שמעל בחרם חטא ישראל וגם גנבו וגם כחשו וגו' ונקראת עבירת עכן על כל הכלל. וכל שכן במידה טובה מרובה, שמצות היחיד כאילו

כל הכלל עשו. אך כל זה במצוה שהכל מצווים עלי'. ועל כן יש לומר דגם כשעושה הפסח רק אדם אחד או שניים נקרא קרבן ציבור, כיון שכל הציבור מצווים שיקריב יחיד זה, וכמו בברכות אחר שיצא. ודווקא בקרבן יחיד שאין הכל מחוייבים, דאז אינם ערבים עליו וכנ"ל באבל, אבל בפסח הכל מצווים עליו אלא שאינם יכולים מפני שהם זבים... מכל מקום לענין זה נקרא קרבן ציבור כיון שהכל מחוייבין עליו אלא שיצאו בראשון. ועל כן שפיר נקרא ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, שכל ישראל מצווים על שחיטה זו שהיחיד עושה...". וראה לעיל הערה 49, ולהלן הערות 507-509.

73. ראה גם מאמרו "העליה מרוסיה וגדרי פיקוח נפש", חוות בנימין ח"א ס"י יד, ובספרו שערי שאול, שבת שיעור ט. להשוואת ההכרעות ראה מאמרי "קיום למשנתו השלימה של רבנו", גאון בתורה

ישראלי דן שם באורך בסוגייה, ממכלול רחב של היבטים.⁷⁴ בין השאר הוא נזקק שם - כצפוי - גם לסוגיית "אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך", סוגייה שבמידה לא מבוטלת נמצאת בטבור העניין. הרב ישראלי מעמת שם את שיטת הרמב"ן אל מול שיטת התוספות, ומלבן את דעת הרשב"א. בהתאם, מסיק הרב ישראלי כי לתוספות וסיעתם, כאשר מדובר ב"מצוה דרבים" או ב"מצוה רבה", כמו גם מקרה שהחבר לא פשע אלא היה שוגג, במקרים אלה כן אומרים לאדם "חטא כדי שיזכה חברך". לרמב"ן, לעומת זאת, גם במצבים אלה "אין אומרים" זאת לאדם - לא יחטא אפוא, ולא יציל את חברו. אשר לדעת הרשב"א, הרב ישראלי מדייק כי דעתו ממצעת: "אומרים לאדם חטא" כאשר מדובר במצווה דרבים, אך אין אומרים לו חטא כאשר מדובר במצווה רבה. לדידו, הסיבה שאין להקיש על מצווה רבה ממצווה דרבים היא משום ש"מצוה רבה" נובעת מגדרי "השבת אבדה",⁷⁵ בעוד ש"מצוה דרבים" נובעת מגדרי "עת לעשות לד' הפרו תורתך". גדר זה של "עת לעשות" - מהותו רבים, ולו גם פושעים (שלא כתוספות); לא כן יחיד, שאינו שייך בגדר זה, ולכן אין לעשות בעבורו אפילו איסורא זוטא. "בסיכום הדברים" כתב הרב ישראלי כי:

א. בפשיעה מוחלטת לא נעבור אפילו באיסור קל כדי להצילו מאיסור חמור לכו"ע.⁷⁶

ב. בהצלת רבים מן העבירה שייך תקנת השבים מגדר עת לעשות וכו', ע"כ גם בפשיעה מוחלטת מותר לעבור באיסורא זוטא כדי להצילם מאיסורא רבה.

ג. אם יש לימוד זכות על החוטא, שעובר העבירה עקב תנאים שלוחצים עליו ומשדלים אותם לעבירה... גם במומר לחלל שבתות בפרהסיא וע"ז ממש, נקטינן להלכה... שמצווים ועומדים להצילו

ובמידות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 209-212. 75. ראה להלן פרק ג: השבת אבדה רוחנית.
74. דיון נרחב בסוגייה זו, בכל הנוגע לעניינינו - אחריות ציבורית כשיקול פסיקה, 73, שונה; וראה מאמרי הנ"ל, הערה 73, עמ' 212. ראה להלן פרק ח: תחבורה ציבורית בשבת.

ב: "מצוה דרבים"

אפילו כשצריך לשם זה לעבור עבירה זוטא. ובנידון דהמרה, גם חילול שבת דאורייתא ייחשב עבירה זוטא, כיון שעיי"ז ישמור הניצול שבתות הרבה ולא יינתק מכלל ישראל בשמירת כל התורה כולה.

ד. לדעת... רק בסכנת המרת דת, שה"ז בגדר פקו"נ ועדיף מיני'... במקום שיש לימוד זכות על חוטא... מותר לעבור באיסורא זוטא להצילו. אולם בכדי להציל משאר איסורים נקטינן להלכה, שאין אומרים לאדם חטא בכדי שיזכה חבירו.⁷⁷

לאור עקרונות אלה - ובצירוף ליבון סוגיות נוספות - הכריע הרב ישראלי את יחס ההלכה להצעת חוק התחבורה הציבורית. במהלך סיכומו הוא שב והתייחס לסוגיית "מצוה דרבים" בכל הנוגע לנידון זה, וכתב:⁷⁸

...ונוסף על כך, כיון שרבים הם הנכשלים בזה, הרי זוהי מצוה דרבים. והתקנת החוק שיפסיק זאת במידה מרובה הוא אפוא בגדר מצוה רבה ומצוה דרבים כאחד. שבזה אין מחלוקת בין הרשב"א לתוס',⁷⁹ ולכו"ע אומרים בזה לאדם חטא בכדי שיזכו הרבים, והיינו שיש מצוה רבה בדבר להצילם ממכשול. א"כ התקנת חוק שיזכה רבים ויצילם מחילול שבת בפרהסיא היא מצוה גדולה, שאפילו הותר לעבור עבודה איסורא זוטא.

...גם אם היה בזה משום מסייע [ידי עוברי עבירה], וישנם הרי מקרים מעין אלה, כגון קבלת ראשות מחלקה המטפלת בענייני חינוך החילוני והדתי כאחד, מכל מקום לפי האמור לעיל יש כאן הכלל שאומרים לאדם חטא בכדי שיזכה חברך, ומוטב שיחלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. ומכיון שהחינוך החילוני

77. עמוד הימיני, סימן יא שילהי אות ב. לליבון עיוני של שיטות הראשונים והפוסקים, ראה גם בספרו שערי שאול, שבת שיעורים ט-יב. כן ראה בעמוד הימיני הנ"ל, סימן י: על "החובה להשלטת התורה בישראל".

78. עמוד הימיני, שם, אות ד: חוק השבת המוצע - בחירת הרע במיעוטו.

79. דוק: התוס' והרשב"א, אך לא הרמב"ן, שכן לדידו גם במקרה כזה - מצווה דרבים ומצווה רבה כאחד - אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך.

ישגשג ביתר שאת בראשות המחלקה של אדם חילוני, וע"י ששומר תורה מטפל בזה הרי הוא שומר עכ"פ מקיפוח החינוך הדתי ועוזר לביסוסו וחיזוקו, הרי איסור מסייע וכו' הוא איסורא זוטא שהותר למען המצוה רבה והמצוה דרבים.

אמור מעתה, רכיב ה"דרבים" מהותי לפסיקה. אילו מדובר היה ביחיד, לא זו הייתה הכרעת ההלכה. רק שעה שהובהר כי מדובר ב"מצוה דרבים", היא שהביאה להיתר עשיית העבירה הקטנה (יחסית) לשם קיום המצווה הגדולה. ליתר-דיוק נמנע חילול שבת של ציבור גדול, במחיר חילול שבת של ציבור קטן (יחסית).